

Michiel Roscam Abbing and Pierre Tuynman (†), Petrus Scriverius Harlemensis (1576-1660). A key to the correspondence, contacts and works of an independent humanist

Leiden, Foleor Publishers, 2018
Gebonden, 370 p., geïllustreerd,
ISBN 978 90 7503 549 0
€ 140

Ad Leerintveld

De ondertitel is te bescheiden, want het boek is meer dan een sleutel tot de briefwisseling, contacten en werken van Petrus Scriverius. De sleutel is gebruikt om een magazijn te ontsluiten dat gevuld is met de resultaten van jarenlang minutieus onderzoek. In zijn woord vooraf vertelt Michiel Roscam Abbing hoe hij in 1984 als kunsthistoricus met de neolatijnist en neerlandicus Pierre Tuynman (1929-2016) in contact kwam. Toen hij in het familiearchief Van Hoogstraten in het Nationaal Archief scriveriana ontdekte, stelde hij Tuynman van zijn vondst op de hoogte. Tuynman, vanaf de oprichting verbonden aan het Instituut voor Neofilologie en Neo-Latijn van de Universiteit van Amsterdam, had in 1977 Petrus Scriverius met een belangrijk artikel in *Quaerendo* herdacht. Sindsdien werd aan het Instituut gewerkt aan de inventarisatie van de correspondentie van deze 'onbekende maar alomtegenwoordige' humanist.

Roscam Abbing en Tuynman gingen samenwerken, wat resulteerde in een aantal gezamenlijke publicaties. Tuynman was een groot geleerde, niet alleen als neolatijnist.¹ Hij was ook een vasthoudend onderzoeker, die niet rustte voor hij een weten-

schappelijke kwestie tot op de bodem had uitgezocht. Voor de publicatie van zijn bevindingen nam hij de tijd. Als bekroning van hun samenwerking heeft Roscam Abbing de nagelaten scriveriana van Tuynman geordend, gepubliceerd in dit boek en overgedragen aan de UB Leiden.² We mogen hem dankbaar zijn voor dit monument voor Tuynman, want dankzij hem is een belangrijke nalatenschap voor een internationaal publiek beschikbaar gekomen.

Het boek telt zes hoofdstukken, een bibliografie en een lijst van afkortingen (p. 317-333) en een geïntegreerde index (p. 335-370). Ik noem de hoofdstukken: I, 'Scriverius: unknown but omnipresent' (p. 3-6); II, 'Inventory of Scriverius' correspondence' (p. 7-132); III, 'The provenance of the known letters addressed to Scriverius' (p. 133-170); IV 'Scriverius' birthplace, addresses and houses' (p. 171-199); V, 'Manuscript dedications in presentation-books and album-inscriptions' (p. 205-222); VI, 'Printed work' (p. 225-316). Het boek is voorzien van passende, helaas in zwart-wit uitgevoerde illustraties.

Leven en contacten

Het eerste hoofdstuk geeft een schets van Scriverius' leven en een overzicht van zijn contacten. Voor deze inleiding steunt Roscam Abbing op de inhoud van Scriverius' brieven, op Tuynmans artikel uit 1977 én op de in 2001 verschenen dissertatie van Sandra Langereis.³ De mooie studie van Karl Enenkel en Koen Ottenheim, *Oudheid als ambitie* (2017) kon waarschijnlijk niet meer meegenomen worden.⁴ Scriverius was financieel onafhankelijk, mede dankzij zijn huwelijk met de rijke Anna van der Aar. Hij hield zich verre van de waan van de dag en concentreerde zich op de geschiedenis van het graafschap Holland. Daarnaast hield hij zich bezig met de klassieke letterkunde, waarbij hij – zoals een moderne filoloog zou doen – teruggreep op handgeschreven bronnen en vroegere uitgaven, die hij van kritische annotaties voorzag. Hij verzamelde handschriften en gedrukte werken en bouwde een indrukwekkende bibliotheek op. Hij werd geprezen om zijn nauwgezetheid en de gulheid waarmee hij zijn kennis deelde met vakgenoten in het Latijn en met het grotere publiek in de volkstaal. Zijn tolerantie in godsdienstige kwesties werd door gelijkgestemden als Vondel hogelijk gewaardeerd. Zijn relatieve onbekendheid is niet in overeenstemming met zijn vooraanstaande plaats in de wetenschappelijke wereld van de zeventiende eeuw en in de 'the Republic of Arts', stelt Roscam Abbing. Scriverius was alomtegenwoordig: hij adviseerde stadhouder Frederik Hendrik over zijn wapenschild, hield van muziek, bewonderde Sweelinck, was mede-eigenaar van een drukpers en subsidieerde uitgaven van collega's en vrienden.

Brieven

Hoofdstuk II vormt een inventaris van 565 brieven, 165 van en 400 aan Scriverius. Indexen met de *incipits*, de bewaarplaatsen en de gedrukte werken waarin ze zijn

verschenen, bieden een extra toegang. De brieven worden in chronologische volgorde opgevoerd volgens de gregoriaanse kalender (Nieuwe Stijl). Na de naam van de briefschrijver en de geadresseerde volgen, indien op de brief zelf aangegeven, de plaatsen van verzending en ontvangst. Hierna wordt steeds het *incipit* van de brief gegeven. Indien van toepassing, wordt in een vaste volgorde de vindplaats opgegeven van (o) de originele brief, (c) de kopie, (i) de gedrukte brief, en informatie verstrekt over (d) de datering en (p) de provenance.

In een korte inleiding verantwoordt Tuynman en Roscam Abbing wat zij onder een brief verstaan. Ze verwijzen naar Rudolf Rasch, die in zijn uitgave van de muziekbrieven van Huygens aansluit bij de definitie van Marita Mathijssen in haar editiehandboek *Naar de letter*.⁵ In die benadering is een brief een tekst die een contact legt tussen de schrijver en één of meer niet-anonieme personen; die een aanspreekvorm, een aanhef en een ondertekening kent en is bedoeld voor verzending of overhandiging. Tuynman en Roscam Abbing hebben ook gedrukte opdrachten in boeken die niet als brief zijn verzonden, en gedichten die wél op de post zijn gedaan, in hun brievencatalogus opgenomen. Hun criterium daarvoor is dat ze een mededeling of een verzoek bevatten en duiden op een contact van Scriverius, maar naar mijn mening wordt zo de definitie van brief wel erg ver opgerekt.

Deze keuze leidt er bijvoorbeeld toe dat een wel heel bijzondere vorm van contact met Rombout Hogerbeets en Hugo de Groot als brief is opgenomen.⁶ In twee exemplaren van zijn heruitgave van gedichten van Janus Douza verving Scriverius in 1619 enige pagina's van diens tekst door gedrukte [!] verzen van hemzelf. Langs deze weg wilde hij de beide in Den Haag gevangen zittende pensionarissen op de hoogte brengen van de voorbereidingen van hun proces. Uit een brief van Maria van Reigersberch aan haar man Hugo de Groot weten we dat Scriverius via Willem de Groot, Hugo's broer, de instructie mee had gegeven het eerste boek aandachtig te lezen en wat onderstreept was zo nodig te corrigeren en de verbeteringen terug te sturen.⁷ Ik vind deze inventieve list om berichten langs de bewakers te smokkelen geen brief en het is mijns inziens dan ook terecht dat hij niet is opgenomen in Grotius' *Briefwisseling*.⁸ Deze intrigerende vorm van communicatie wordt in het besproken boek ook

De Grote Markt in Haarlem. Scriverius' geboortestad. Tekening van Pieter Saenredam in diens album amicorum, 1629. Koninklijke Bibliotheek, Den Haag [KW 133 M 5, fol. 153r].

Bartholomeus van der Helst, portret van Scriverius, 1651. Museum De Lakenhal, Leiden.

Contacten

In hoofdstuk V geven Tuynman en Roscam Abbing een overzicht van de bronnen die, naast de al behandelde brieven, Scriverius' relaties in de Republiek der Letteren verhelderen. Ze doen dat aan de hand van boeken die hij ontving of gaf, van zijn eigen album amicorum en zijn inscripties in de alba van anderen. Scriverius moet minstens 23 boeken met een handgeschreven opdracht hebben ontvangen, waarvan de editeurs vijftien hebben gelokaliseerd in bibliotheken wereldwijd; van acht hebben ze alleen een vermelding gevonden in secundaire literatuur of een veilingcatalogus. De jacht kan dus worden voortgezet. Eén aanvulling kan ik dankzij de provenance-database van het Consortium of European Research Libraries (CERL) alvast geven: de Stadtbibliothek van Mainz bevat Scriverius' exemplaar van *Fragmenta poetarum veterum latinorum [...] Ennii* [etc.] door Robert Estienne, uitgegeven in Genève door Henri Estienne 1564, met aantekeningen in zijn hand en achterin op het schutblad de vermelding 'Sum P. Scriverij Ex Erycii Puteani dono'.¹⁰

Op zijn beurt gaf Scriverius zelf ook minstens 23 boeken met een eigenhandige inscriptie ten geschenke, uiteraard vrijwel allemaal door hemzelf bezorgde uitgaven. Bij dit aantal konden de editeurs elf keer alleen een beschrijving in een veilingcatalogus geven, omdat de exemplaren in kwestie nog niet zijn opgespoord. Voor zover van toepassing verwijzen de editeurs bij dit alles vanzelfsprekend naar Scriverius' correspondentie.

Van Scriverius' album amicorum hebben Tuynman en Roscam Abbing de complete herkomstgeschiedenis achterhaald. Hendrik Nagtglas verkocht het in de negentiende eeuw uit familiebezit aan de verzamelaar Van Voorst en via verschillende verkopingen kwam het in 1939 terecht in de collectie van de Koninklijke Bibliotheek. De editeurs staan stil bij de inmiddels beroemde inscriptie met de ondertekening 'P.V.K.' en maken duidelijk dat deze niet door Vondel zelf in het album is geschreven; wel vermelden zij in een noot (p. 215) een contemporaine getuigenis dat Vondel desgevraagd de letters 'P.V.K.' verklaarde als 'Palamedes van Keulen' [= Joost vanden Vondel]. De editeurs geven een volledige lijst van inscribenten in het album. Ze vermelden ook alle alba van anderen – maar liefst 45 – waarin Scriverius een bijdrage heeft geschreven.¹¹

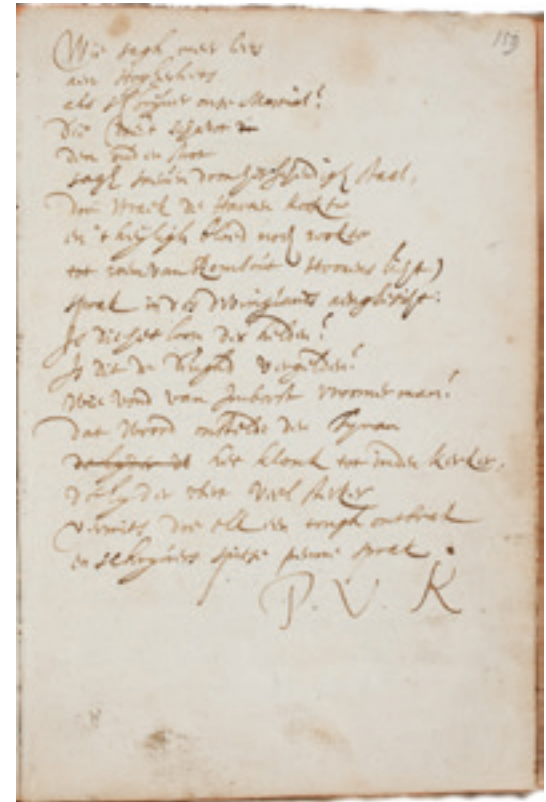
Werken

Hoofdstuk VI bevat een bibliografisch overzicht van Scriverius' gedrukte uitgaven met een aantal belangrijke appendices, zoals geplande edities, gelegenheidspoëzie, Latijnse gedichten die niet zijn opgenomen in zijn *Opera anecdota* (1737), gegraveerde gedichten (voornamelijk onder portretgravures), Nederlandse gedichten en werken die abusievelijk aan hem zijn toegeschreven. In hun inleiding van dit hoofdstuk bespreken de samenstellers zijn historische belangstelling, zijn interesse in de klassieke letteren en zijn inspanningen (en soms financiële steun) bij de publicatie van poëzie van vrienden. Dat hij betrokken was bij uitgaven van

Bredero en Heinsius was bekend, maar ze maken aannemelijk maken dat hij ook Roemer Visscher heeft gesteund. Zij volgen daarbij de suggestie van Fleurkens dat diens in 1612 te Leiden bij Jan Paets verschenen bundel *T'loffvande mutse, ende van een blaewe scheen* met hulp van Leidse geleerden tot stand kwam.¹² Omdat daarin tien vertalingen van Martialis' epigrammen zijn opgenomen, schuiven zij Scriverius naar voren: hij was in deze jaren bezig met de voorbereidingen voor een uitgave van de Latijnse dichter.

Interessant is ook de uiteenzetting (p. 232-233) over Scriverius' relatie met de Leidse drukkerij van Willem Christiaensz van der Boxe, waarin hij lange tijd investeerde en dus invloed uitoefende op wat er gedrukt werd. De bibliografische checklist is een chronologische opsomming van de werken waarbij Scriverius als auteur, samensteller of editor, vertaler of 'contributor' betrokken was of kan zijn geweest. De lijst begint in 1596 met een gelegenheidsgedicht voor een promotie en eindigt in 1989 met een bibliofiele uitgave van Scriverius' kopermaandgedicht uit 1612. Deze checklist is geen bibliografie in de zin dat de genoemde werken volgens de regels bibliografisch beschreven zijn. Er worden geen collatieformules opgegeven. Alleen bij zestiende-eeuwse werken is er een verwijzing naar een bibliografisch standaardwerk (Valkema Blouw). Bij werken uit de zeventiende eeuw wordt niet verwezen naar de STCN of andere standaardcatalogi. Alleen bij unieke titels geven Tuynman en Roscam Abbing vindplaats en signatuur. Exemplaarmerken als bindwijze ontbreken. De checklist is duidelijk bedoeld om Scriverius' werken en werkwijze vast te leggen. In hun annotaties bij de titel verwijzen Tuynman en Roscam Abbing dan ook veelvuldig naar elders in hun boek opgenomen informatie over dedicaties, naar de correspondentie en naar secundaire literatuur.

P.V.K. (= Joost van den Vondel) in het album amicorum van Scriverius. KB, Den Haag [KW 133 M 5, fol. 159r].

vermeld op p. 254, in het hoofdstuk 'Printed Works', wat voldoende zou zijn geweest.

In hoofdstuk III geven de auteurs systematisch de resultaten van hun intensieve spoorwerk in de brieven, in veilingcatalogi en archieven naar gegevens omtrent de herkomst van de overgeleverde scriveriana. Ze onderscheiden in dit verband drie periodes: de collectie van Adriaen van Westphalen (ca. 1625-1695); vroeg-achttiende-eeuwse verzamelaars; en het Van Hoogstraten archief. Adriaen van Westphalen beschikte op zeker moment over middeleeuwse kronieken uit Scriverius' bezit, zoals Willem Procurators *Chronicon Egmondanum* en de *Annales Regalium Abbatum Egmondensium*. Onder de achttiende-eeuwse bezitters van scriveriana moet de Amsterdamse burgemeester Nicolaas Witsen genoemd worden. Het archief van de familie Van Hoogstraten, waarmee de samenwerking tussen Roscam Abbing en Tuynman begon, bevat naast brieven een aantal unieke plano's met gelegenheidsgedichten op Petrus Scriverius.

Geboorteplaats en adressen

Achter de aanduiding 'Harlemensis' in de titel blijkt een discussie over de geboorteplaats van Scriverius schuil te gaan. De auteurs weerleggen in hoofdstuk IV de aanname van Langereis dat hij in Amsterdam geboren zou zijn. Zijn geboorteplaats is Haarlem, zoals hij ook in zijn autobiografie heeft gemeld. Dat hij in sommige documenten Amsterdammer wordt genoemd, leggen Tuynman en Roscam Abbing uit als 'woonachtig in Amsterdam'. Op het moment dat het document in kwestie nodig was (inschrijving universiteit, ondertrouw), woonde hij namelijk in die stad.

De samenstellers inventariseren in dit vierde hoofdstuk ook Scriverius' woon- en verblijfplaatsen, bijeengebracht uit de adressen op de hem toegezonden brieven en andere historische documenten. Op grond van de plaatstekening 'Den Haag' van een vijftal inscripties in zijn album amicorum, vragen zij zich af of Scriverius tussen april 1601 en januari 1602 wellicht in Den Haag heeft gewoond.⁹ Dit lijkt mij wat vergezocht. De honkvaste Scriverius – de meeste inscripties zijn in Leiden geschreven – kan zijn album naar Den Haag hebben verstuurd of aan iemand hebben meegegeven.

Petrus Scriverius Harlemensis is een ware *Fundgrube*, een vademecum voor iedereen die zich bezighoudt met deze humanist en, breder geformuleerd, met de Republiek der Letteren tussen 1575 en 1675. Meer dan veertig jaar onderzoek is op systematische wijze in dit boek gepubliceerd. Aan de inventarissen van de brieven, de werken en de contacten is zeer veel informatie toegevoegd. Het zou mooi zijn als de bijeengebrachte gegevens hun weg vinden naar gebruikers. In deze tijd zou men verwachten dat ze opgenomen worden in de internationale databases van de verschillende terreinen waarop Scriverius actief was. Idealiter zou de correspondentie toegevoegd moeten worden aan de database *Early Modern Letters Online*.¹³ De herkomstgegevens van zijn boeken moeten hun weg vinden naar de provenance-database van CERL.¹⁴ De gegevens over de alba zijn op hun plaats in de alba-database die de Koninklijke Bibliotheek onderhoudt en in het internationale RAA *Repertorium Alborum Amicorum*.¹⁵ Ik hoop dat dit alles nog zal gebeuren. Intussen verdienen Roscam Abbing en de uitgever lof voor de inspanningen die zij hebben geleverd om dit boek te maken. Ik betreur het dat er kennelijk te weinig instanties bereid waren subsidie te verlenen: de prijs van het boek is niet geheel in overeenstemming met de sobere uitvoering.

- 1 Zie ook Cor S.M. Rademaker, 'In memoriam Pierre Tuynman 1929-2016', *Neerlandistiek, Online tijdschrift voor taal- en letterkundig onderzoek* [www.neerlandistiek.nl/2016/12].
- 2 Signatuur: UBL, I.N.L. Vide B 24 A 1-2.
- 3 Sandra Langerreis, *Geschiedenis als ambacht. Oudheidkunde in de Gouden Eeuw: Arnoldus Buchelius en Petrus Scriverius*, Hilversum 2001 [proefschrift Universiteit van Amsterdam].
- 4 Karl Enekel en Koen Ottenheym, *Oudheid als ambitie. De zoektocht naar een passend verleden 1400-1700*. Nijmegen 2017. Zij bespreken onder andere Scriverius' geloof in de 'gens Batavorum-inscriptie', die een vervalsing blijkt (p. 163), en zijn reeks portretten van Hollandse graven (p. 237-242). Zij reproduceren daarbij in kleur het portret van Scriverius door Bartholomeus van der Helst uit 1651 (Museum De Lakenhal, Leiden), met als commentaar dat het sterk lijkt op dat van graaf Dirk I, waarmee de reeks opent.
- 5 *Driehonderd brieven over muziek van, aan en rond Constantijn Huygens*. Bijeengebracht, ingeleid en vertaald door Rudolf Rasch, Hilversum 2007, p. 23-27 (en niet p. 45-79, zoals abusievelijk door Roscam Abbing op p. 7 wordt aangegeven); Marita Mathijssen, *Naar de Letter*, Assen 1995, p. 366.
- 6 Ik doel op [1619.l.00 GRO] en [1619.l.00 HOG] (p. 67-68).
- 7 Henk Nellen, *Hugo de Groot, Een leven in strijd om de vrede 1583-1645*, Amsterdam 2007, p. 235-236. Pagina's met deze onderlijnde verzen van Scriverius worden bewaard in de KB in Den Haag [KW 78 C 4].
- 8 www.grotius.huygens.knaw.nl.
- 9 Zie p. 185. In feite gaat het niet om vijf, maar om zeven Haagse inscripties; ook de nrs. 52 en 53 zijn in Den Haag geplaatst door respectievelijk Johannes Cammannus en Esaias Roerhandus.
- 10 Stadtbibliothek Mainz (signatuur 564/3), met dank aan dr. Annelen Otterman [www.cerl.org/resources/provenance/main].
- 11 Voor nr. 11 zou ook nog verwezen kunnen worden naar Hans van de Venne, *Levensschets van Cornelius Rekenarius Hulstensis (1562-1603)*, Venray 2017, p. 37; en voor nr. 73 naar Ad Leerintveld, 'Een heiligdom voor de vaderlandse muze. Het album amicorum van Johan van Heemskerck en de Nederlandse letteren in 1621-1622', in Paul van Capelleveen e.a. (red.), *Schrift en signatuur*.

Case studies over moderne handschriften uit de Koninklijke Bibliotheek, Amsterdam 2012, p. 25-53, met name p. 40-43.

- 12 Roemer Visscher, *Brabbeling (1614). Een bloemlezing*. Samengesteld en toegelicht door Anneke Fleurkens, Hilversum 2013, p. 21.
- 13 www.emlo.bodleian.ox.ac.uk
- 14 www.cerl.org/resources/provenance/main
- 15 www.kb.nl/bronnen-zoekwijzers/databanken-mede-gemaakt-door-de-kb/alba-amicorum-in-nederland, en RAA: www.raa.gf-franken.de

Johanna Kessler, *We love Books. Boekliefhebbers in woord en beeld*.

Leeuwarden, Uitgeverij Wijdemeer, 2018
Zwitserse bindwijze, 160 p., talrijke ill. in kleur
ISBN 978 94 9205 243 8
€ 29,95

'Een huis zonder boeken is als een lichaam zonder ziel', aldus fotografe Johanna Kessler (1954) in de inleiding van haar boek. Ze werkte twee jaar lang aan dit project, dat bijna werd gefnuikt door een computer-crash. Het boek bestaat uit een verzameling interviews met 51 boekenliefhebbers, die worden gefotografeerd met hun meest waardevolle boek. De ondervraagden zijn ingedeeld in drie leeftijdscategorieën, de lezer krijgt dus niet alleen pensioengerechtigde personen voorgeschied. Bovendien zijn de geportretteerden 'gewone' boekenliefhebbers en niet, zoals gebruikelijk, bekende schrijvers en mediafiguren. Vijf korte, tussengevoegde essays zijn wel van de hand van bekende namen uit de boekenwereld. Uitgever Wijdemeer deelt mee dat het boek inmiddels is uitverkocht, maar de samensteller laat in een email weten dat ze werkt aan een vervolg. Dat valt toe te juichen, want dit is een mooi voorbeeld van een boek over boeken. (Ronald Hermans)

Octave Uzanne, *Biblioefie verhalen*
Kalmthout, De Carbolineum Pers, 2018
Vertaling Frans Willem Verbaas
Handgebonden, kartonnen foedraal, 116 p., acht pentekeningen van Stijn Felix
€ 40,00 (excl. verzendkosten)

In juli viel er een brief in de bus, van het soort dat een mens gelukkig maakt: een prospectus van De Carbolineum Pers in Kalmthout over haar meest recente publicatie, *Biblioefie verhalen* van Octave Uzanne (1851-1931). Vier korte verhalen van de grote Franse biblioefiel zijn voor het eerst vertaald in het Nederlands. De bundel is een coproductie van vertaler Frans Willem Verbaas, illustrator Stijn Felix en drukker/uitgever Boris Rousseeuw. De uitgave is, zoals vaker bij De Carbolineum Pers, verkrijgbaar in verschillende versies: tien luxe exemplaren zijn gebonden in kalfsperkament (€ 250), veertig in Hahnemühle papier (€ 40) en voor boekbinders is een aantal verkrijgbaar in losse katernen (€ 30).

Op eenentwintigjarige leeftijd kreeg Octave Uzanne de beschikking over een aanzienlijke erfenis, zodat hij op slag financieel onafhankelijk was en kon doen en laten wat hij wilde. Hij besloot zijn biblioefie belangstelling uit te leven: hij verzamelde boeken, schreef erover, richtte tijdschriften op en gaf biblioefie edities uit van door

Stijn Felix, pentekening bij 'De bibliotheek van wijlen Jules Sigismond'.

